“TEMUR TUZUKLARI”DA DAVLAT HOKIMIYATI VA SIYOSIY LEGITIMLIK MASALASI

Alisheva Latofat Abduvali qizi,
O‘zbekiston xalqaro islom akademiyasi, “Xalqaro munosabatlar” ta’lim yo‘nalishi 1-bosqich talabasi
Ilmiy rahbar: Qolqanov Nuriddin Tashpulatovich,
O‘zbekiston xalqaro islomshunoslik akademiyasi “Xalqaro munosabatlar” kafedrasi dotsenti, siyosiy fanlar bo‘yicha falsafa doktori (PhD)

Annotatsiya. Ushbu tezisda Amir Temurning davlat boshqaruvi va siyosiy hokimiyatni mustahkamlash tamoyillari “Temur tuzuklari” asari asosida tahlil qilinadi. Tadqiqotda siyosiy legitimlik, davlat hokimiyatining asoslari, adolat tamoyili hamda hukmdor va davlat amaldorlari o‘rtasidagi munosabatlarning siyosiy boshqaruvdagi o‘rni yoritiladi. Shuningdek, Amir Temur hokimiyatining mustahkamlanishida siyosiy an’analar, harbiy salohiyat, hukmdorning shaxsiy nufuzi va boshqaruv mexanizmlarining ahamiyati siyosatshunoslik nuqtayi nazaridan o‘rganiladi. Tezisda “Temur tuzuklari”da aks etgan davlat boshqaruvi tamoyillarining tarixiy-siyosiy mohiyati ochib berilib, ularning siyosiy hokimiyat va barqarorlik nazariyalari bilan aloqador jihatlari tahlil qilinadi.

Kalit so‘zlar: Amir Temur, “Temur tuzuklari”, siyosiy hokimiyat, legitimlik, legalitet, davlat boshqaruvi, siyosiy barqarorlik, adolat, siyosiy an’analar.

Kirish

XIV asrning ikkinchi yarmida Movarounnahrda davlat boshqaruvi, siyosiy hayot hamda aholining iqtisodiy va ijtimoiy hayotida muhim o‘zgarishlar yuz berdi. Ushbu jarayonlarda Sohibqiron Amir Temurning siyosiy faoliyati va markazlashgan davlat barpo etishga qaratilgan boshqaruv siyosati muhim o‘rin tutdi. Amir Temur kuch va g‘ayratini siyosiy hayot masalalarini o‘rganishga va ularning yechimini topishga,

vasiyat, tuzuklarni ishlab chiqish hamda meros sifatida qoldirishga sarfladi. Amir Temur davridagi davlat boshqaruvi tamoyillarini o‘rganish siyosiy hokimiyatning shakllanishi, mustahkamlanishi va barqarorligini ta’minlash mexanizmlarini tarixiy nuqtayi nazardan anglash imkonini beradi.

“Temur tuzuklari” – jahon siyosiy fanining eng yirik va noyob manbalaridan biri hisoblanadi. “Temur tuzuklari”da bayon etilgan qarashlar orqali o‘sha davrda adolat, hukmdorning mas’uliyati va siyosiy hokimiyatni asoslash masalalariga qanday yondashilganini tahlil qilish mumkin. Biroq asarda keltirilgan tamoyillarni tarixiy voqelikning bevosita va to‘liq tasviri sifatida qabul qilmasdan, ularni boshqa tarixiy manbalar bilan qiyosiy o‘rganish lozim.

Asosiy qism

Amir Temurning hokimiyatni qo‘lga kiritishi murakkab siyosiy sharoitda kechgan. Uning davlat boshqaruvidagi muvaffaqiyatlarini faqat shaxsiy fazilatlari yoki harbiy g‘alabalari bilan izohlash yetarli emas. Bunda siyosiy ittifoqlar, mavjud hukmronlik an’analari, harbiy salohiyat va boshqaruv tizimini tashkil etish kabi omillar ham muhim ahamiyat kasb etgan.

“Temur tuzuklari”da hukmdorning maslahatlashishi, vaziyatni chuqur o‘rganishi va ehtiyotkorlik bilan qaror qabul qilishi muhim boshqaruv tamoyillari sifatida namoyon bo‘ladi. Bu qarashlar hukmdor faoliyatida siyosiy tafakkur, maslahat va oqilona qaror qabul qilishning ahamiyatini ko‘rsatadi.

“Temur tuzuklari”da davlatni boshqarish tamoyillari, jumladan, amaldorlarni tanlash, vazifalarni belgilash, tartib-intizomni ta’minlash va mansabdorlar faoliyatini nazorat qilish masalalariga e’tibor qaratiladi. Ushbu tamoyillar markaziy hokimiyatning davlat hududlari va mansabdorlar ustidan boshqaruv salohiyatini mustahkamlashga xizmat qilishi mumkin.

Amir Temurning harbiy san’atida dushmanning jangovar safini buzish, qulay vaziyatni tanlash va qarshi hujumga o‘tish kabi taktik yondashuvlar muhim o‘rin

tutgan. Harbiy g‘alabalar hukmdorning siyosiy nufuzini oshirishi va tashqi siyosiy ta’sirini kuchaytirishi mumkin. Biroq harbiy muvaffaqiyatni butun aholi tomonidan qo‘llab-quvvatlanish yoki hokimiyatning to‘liq legitimligi bilan tenglashtirib bo‘lmaydi. Siyosiy hokimiyatning mustahkamlanishida harbiy kuch bilan bir qatorda boshqaruv samaradorligi, siyosiy an’analar va hokimiyatning jamiyat tomonidan qabul qilinishi ham muhim hisoblanadi.

Siyosiy legitimlik va Amir Temur hokimiyati.

Nemis sotsiologi Maks Veber legitimlikning an’anaviy, xarizmatik va huquqiy-ratsional turlarini ajratib ko‘rsatgan. Ushbu nazariyani Amir Temur faoliyatiga tatbiq etish orqali siyosiy an’analar, hukmdorning shaxsiy nufuzi va boshqaruv mexanizmlarining ahamiyatini qiyosiy tahlil qilish mumkin.

Amir Temur Chingizxon avlodidan bo‘lmagani sababli, o‘sha davrning siyosiy an’analariga muvofiq, 1370-yilda hokimiyatni qo‘lga kiritganidan so‘ng chingiziy sulolaga mansub Suyurg‘atmishxonni rasman xon sifatida ko‘targan. Bu holat hokimiyatni mustahkamlashda mavjud siyosiy an’analar va hukmronlikni ramziy asoslash usullari muhim bo‘lganini ko‘rsatadi. Biroq bunday tarixiy amaliyotni zamonaviy huquqiy-ratsional legitimlik yoki legalitet bilan to‘la tenglashtirish to‘g‘ri emas.

Amir Temur harbiy salohiyati va yurishlari natijasida XIV asrning ikkinchi yarmida Movarounnahrda markazlashgan davlat barpo etdi. Uning yurishlaridagi g‘alabalar siyosiy nufuzi va mintaqadagi ta’sirini kuchaytirdi. 1402-yilda Anqara jangida Usmonli sultoni Boyazid I qo‘shinining mag‘lub etilishi Amir Temurning xalqaro siyosiy mavqeini oshirgan muhim voqealardan biri bo‘ldi. Mamlakat boshqaruvida siyosiy hokimiyat, legitimlik va legalitet tayanch vazifalarini bajaradi1.

1. 1Izoh: legitimlik va legalitet tushunchalari: Siyosiy legitimlik – siyosiy hokimiyatning jamiyat tomonidan asosli, maqbul va hukmronlik qilishga haqli deb tan olinishi.
Legitimlik – hokimiyatning jamiyat tomonidan asosli va munosib deb qabul qilinishini anglatadi. U faqat davlatni boshqarish imkoniyatiga ega bo‘lish bilan cheklanmaydi.
Legalitet – hokimiyatning amaldagi qonunlar va belgilangan huquqiy tartiblarga muvofiq faoliyat yuritishini bildiradi.

Davlat boshqaruvi, adolat va siyosiy barqarorlik.

“Temur tuzuklari”da davlatni boshqarish, adolatni ta’minlash, amaldorlar faoliyatini nazorat qilish va tartib-intizomni saqlash masalalariga katta e’tibor qaratiladi. Bunday yondashuvlar davlat boshqaruvini tartibga solish va siyosiy hokimiyatni mustahkamlash uchun muhim ahamiyatga ega.

Davlatning barqaror faoliyat yuritishi faqat harbiy kuchga emas, balki boshqaruv tizimining samaradorligi va hukmdorning o‘z vazifalarini qanday bajarishiga ham bog‘liq. Harbiy qo‘shin va davlat amaldorlari faoliyatida intizomni saqlash buyruqlarning bajarilishiga yordam beradi. Markazlashgan boshqaruv sharoitida belgilangan tartib-qoidalarga rioya etilishi davlatning turli qismlarini yagona siyosiy tizim doirasida boshqarish imkonini beradi.

Biroq tartib-intizomni faqat jazolash bilan bog‘lash to‘g‘ri emas. Uning samaradorligi vazifalarning aniq belgilanishi, mas’uliyat va nazoratning mavjudligi bilan ham bog‘liq. Shu ma’noda, “Temur tuzuklari”da bayon etilgan boshqaruv tamoyillarini davlat apparati faoliyati, mansabdor shaxslarning mas’uliyati va markaziy hokimiyatning boshqaruv salohiyati bilan bog‘liq holda o‘rganish mumkin.

Amir Temur faoliyatining tarixiy-siyosiy jihati shundaki, u davlatni mustahkamlash yo‘lida harbiy kuch, diplomatiya va boshqaruv usullaridan birgalikda foydalangan. Masalan, 1391 va 1395-yillarda To‘xtamishxonga qarshi olib borilgan yurishlar shimoldagi kuchli raqibning siyosiy-harbiy salohiyatini zaiflashtirishga qaratilgan edi. 1395-yilda Terek daryosi bo‘yidagi g‘alaba Temurning mintaqadagi siyosiy ta’sirini oshirdi. Bu voqea harbiy muvaffaqiyatning tashqi siyosiy mavqega ta’sirini ko‘rsatadi.

“Temur tuzuklari”ni siyosiy jihatdan o‘rganish davlatning uzoq muddatli barqarorligi faqat kuchli hukmdorga emas, balki boshqaruvning qanday tashkil etilganiga ham bog‘liqligini ko‘rsatadi. Maks Veberning legitimlik nazariyasi asosida

---

Ushbu tushunchalar o‘zaro bog‘liq bo‘lsa-da, bir xil ma’noni anglatmaydi. Hokimiyat huquqiy me’yorlarga muvofiq faoliyat yuritishi mumkin, biroq bu holatning o‘zi jamiyatning barcha qatlamlari uni legitim deb tan olishini kafolatlamaydi.

qaralganda, Amir Temur hokimiyatida tarixiy an’analar va hukmdorning shaxsiy nufuzi alohida o‘rin tutganini ko‘rish mumkin. Shu bilan birga, boshqaruv tartiblarini shakllantirish ham hokimiyatni mustahkamlashning muhim usullaridan bo‘lgan.

Maks Veberning legitimlik nazariyasi Amir Temur hokimiyatini tahlil qilishda muhim nazariy asos bo‘lib xizmat qiladi. Ushbu nazariya orqali siyosiy an’analar, shaxsiy nufuz va boshqaruv mexanizmlarining o‘zaro aloqasini tushuntirish mumkin. Demak, Amir Temur davlatida siyosiy hokimiyatning mustahkamlanishi bir nechta omillarning o‘zaro ta’siri natijasi bo‘lgan.

Asardan kelib chiqadigan muhim xulosalardan biri shuki, davlat boshqaruvida hukmdorning qarorlari bilan bir qatorda uning siyosiy vaziyatni anglash va mavjud imkoniyatlarni baholash qobiliyati ham ahamiyatli hisoblanadi. Amir Temur faoliyatini o‘rganishda davlat ichidagi boshqaruv munosabatlari bilan tashqi siyosat o‘rtasidagi aloqaga ham e’tibor qaratish lozim.

Davlatning xalqaro maydondagi mavqei nafaqat harbiy imkoniyatlarga, balki boshqa hukmdorlar bilan munosabatlarni yo‘lga qo‘yish, manfaatlarni himoya qilish va siyosiy kelishuvlardan foydalanish qobiliyatiga ham bog‘liq. Shu nuqtayi nazardan, Amir Temur faoliyatini faqat harbiy yurishlar bilan cheklab o‘rganish yetarli emas. Uning siyosiy faoliyatini davlat boshqaruvi, diplomatiya va mavjud siyosiy munosabatlar tizimi bilan bog‘liq holda tahlil qilish zarur.

Xulosa

Xulosa qilib aytganda, Amir Temur faoliyati yirik davlatni barpo etish bilan bir qatorda, uning yaxlitligini saqlash va hududlarni yagona boshqaruv tizimiga birlashtirish ham katta siyosiy mahorat talab qilganini ko‘rsatadi. Amir Temur davlat boshqaruvida harbiy amirlar, vazirlar va boshqa mansabdor shaxslarning faoliyatiga alohida e’tibor qaratgan. Ularning vazifalarini belgilash va faoliyatini nazorat qilish markaziy hokimiyat ta’sirini kuchaytirishga xizmat qilgan. Bu jihatlar davlat barqarorligida boshqaruv tizimining o‘rni katta ekanini ko‘rsatadi.

Amir Temurning siyosiy faoliyatidagi yana bir muhim jihat – turli siyosiy kuchlar bilan munosabatlarni hisobga olgan holda ish yuritganidir. U o‘z hokimiyatini mustahkamlashda harbiy salohiyat bilan birga, o‘sha davrning siyosiy urf-odatlari va hukmronlik an’analaridan ham foydalangan. Bu esa siyosiy hokimiyatni mustahkamlashda faqat kuch ishlatish emas, balki mavjud siyosiy muhitni tushunish va undan maqsadli foydalanish ham muhimligini ko‘rsatadi.

“Temur tuzuklari”ni siyosiy jihatdan o‘rganish natijasida hokimiyatning mustahkamlanishi ko‘p omilli jarayon ekani ko‘rinadi. Tarixiy an’analar, hukmdorning shaxsiy nufuzi, harbiy salohiyat, diplomatiya va boshqaruv mexanizmlari ushbu jarayonning muhim tarkibiy qismlaridir. Maks Veberning legitimlik nazariyasi mazkur omillarning ayrimlarini tahlil qilishga yordam beradi. Shu bilan birga, o‘rta asrlar siyosiy voqeligini zamonaviy nazariyalar yordamida o‘rganishda tarixiy sharoit va manbalarning xususiyatlarini hisobga olish lozim.

Demak, Amir Temur davlatida siyosiy hokimiyatning mustahkamlanishini faqat harbiy ustunlik bilan emas, balki siyosiy an’analar, shaxsiy nufuz, boshqaruv tizimi va tashqi siyosiy munosabatlarning o‘zaro ta’siri bilan izohlash mumkin. Bu xulosa davlat hokimiyati va siyosiy barqarorlik masalalarini tarixiy-siyosiy nuqtayi nazardan o‘rganishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Amir Temur. Temur tuzuklari. – Toshkent: “Shodlik nashriyoti”, 2020.
2. Шарафуддин Али Йаздий. Зафарнома. – Тошкент: “Шарқ”, 1997.
3. Ergashev Z.Z., Qolqanov N. Amir Temurning “Temur tuzuklari” asarida davlat boshqaruvi va ijtimoiy adolat prinsiplari. “Yoshlar va ilm-fan” jurnali, 3-son. – Toshkent, 2025.